

Pramene slovenskej hudby

Hudba a liturgia

Pramene slovenskej hudby XI. Hudba a liturgia

Zborník z 11. konferencie cyklu Pramene slovenskej hudby
Skalica, 19. – 20. októbra 2022

Recenzentky: Prof. PhDr. Marta Hulková, CSc.,
PhDr. Helena Stella Kramářová, Ph.D.

Zodpovedná redaktorka: PhDr. Anna Žilková, CSc.

Jazyková redaktorka: PhDr. Mária Šimková, Ph.D.

Vydavateľ:

Slovenská národná skupina Medzinárodného združenia
hudobných knižníc, archívov a dokumentačných centier (SNS IAML)

ISBN 978-80-972230-7-6

EAN 9788097223076

a

Hudobné centrum

ISBN 978-80-89427-99-4

EAN 9788089427994

Elektronická publikácia

© Slovenská národná skupina IAML, 2023

© Hudobné centrum, 2023

© Autori

Pramene slovenskej hudby XI
Hudba a liturgia

Bratislava 2023

Obsah

Predslov		4
Hudba a liturgia		
Rastislav Adamko	Spevy omšového ordinária v <i>Kartuziánskom žaltári – graduáli</i> zo Skaly útočiska, rkp. J 538	7
Janka Bednáriková	Prítomnosť hymnusov v <i>Kartuziánskom žaltári – graduáli</i> , rkp. J 538 z Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine	17
Vlastimil Dufka	Spev <i>Kyrie eleison</i> v historickom a liturgickom kontexte	37
Michal Hottmar	Duchovné diela Lucu Marenzia v <i>Bardejovskej zbierke hudobní</i>	51
Martin Kelemen	Ján Egry a jeho vklad do katolíckej liturgie – mariánske antifóny	67
Eva Kolesárová	K prameňom <i>Banskobystrickej agendy</i> (1585)	75
Jana Lengová	K niektorým aspektom vzťahu hudby a liturgie v druhej polovici 19. storočia	93
Vladimír Maňas	Renesanční latinská polyfonia a její nadkonfesijní charakter ve střední Evropě na základě srovnání notovaných pramenů a soupisů hudebnin	105
Šimon Marinčák	Pramene byzantskej liturgickej hudby na Slovensku. Prehľad základných hudobných prameňov	117
Peter Ruščin	Postilové piesne a rozpisy spevov na nedele cirkevného roka v slovenských evanjelických prameňoch obdobia baroka	133
Hana Studeničová	Zpěvy mešního ordinária a propria jako součást liturgie okolo r. 1550. Dochované prameny a další možnosti výzkumu na Slovensku	155
Eva Veselovská	Hudobný repertoár oficía za zosnulých <i>Putasne mortuus</i> v <i>Bratislavskom antifonári III</i> (EC Lad. 6, 189 Štátny archív v Bratislave)	167
Zuzana Zahradníková	Charakteristika repertoáru súčasných chrámových zborov na Slovensku	189

Vlastimil Dufka

Spev *Kyrie eleison* v historickom a liturgickom kontexte

Abstrakt

Zvolanie *Kyrie eleison* má bohatú históriu, ktorá siaha do predkresťanského obdobia. Nachádzame ho aj v gréckom preklade Písma, najmä v Knihe žalmov. V kontexte kresťanskej bohoslužby najstaršie pramene o zvaní *Kyrie eleison* v liturgickej praxi vo Svätej zemi pochádzajú zo 4. storočia. V rámci Rímskej liturgie nám dôležité svedectvo o používaní *Kyrie eleison* podávajú *Gelasiove príhovory – Deprecatio Gelasii* z konca 5. storočia a ďalšie pramene. Stredovek obohatil spev *Kyrie eleison* o veľké množstvo trópop, ktoré Tridentský koncil (1545 – 1564) neskôr všetky zrušil. Napriek tomu prvý slovenský katolícky tlačенý spevník, *Cantus Catholici* z roku 1655, obsahuje 15 trópopaných *Kyrie eleison*. Zámerom príspevku je poukázať na pôvod a vývoj spevu *Kyrie eleison* ako jednej z dôležitých súčastí kresťanskej liturgie.

Kľúčové slová

Kyrie eleison, liturgia, hudba, spev ordinária, trópy, lucernárium, litánie

Abstract

The convocation of *Kyrie eleison* has a rich history that dates back to the pre-Christian period. It is also found in the Greek translation of Scripture, especially in the Book of Psalms. In the context of Christian worship, the earliest sources of the invocation of the *Kyrie eleison* in liturgical practice in the Holy Land date from the 4th century. In the context of the Roman liturgy, the *Deprecatio Gelasii* of the late 5th century and other sources give us important testimony to the use of the *Kyrie eleison* in Gelasius' speeches. The Middle Ages enriched the singing of the *Kyrie eleison* with a large number of tropes, all of which were later abolished by the Council of Trent (1545-1564). Nevertheless, the first Slovak Catholic printed hymnal, *Cantus Catholici* of 1655, contains 15 troped *Kyrie eleison*. The intention of this paper is to highlight the origin and development of *Kyrie eleison* singing as one of the important components of the Christian liturgy.

Key words

Kyrie eleison, liturgy, music, singing of the ordinariate, tropes, lucernarium, litanies

Mgr. Vlastimil Dufka SJ, SLD – jezuita, kňaz, liturgista, hudobník – študoval na Konzervatóriu v Bratislave a na Vysokej škole múzických umení v Bratislave v odbore hra na hoboji. Po vstupe do rehole Spoločnosti Ježišovej a po teologických štúdiách na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave sa špecializoval na liturgiu a liturgickú hudbu. Licenciát a doktorát z posvätnéj liturgie získal na Pápežskom liturgickom inštitúte sv. Anzelma v Ríme. V súčasnosti prednáša liturgiku a liturgickú hudbu na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave a je vedúcim Katedry pastorálnej teológie, liturgiky a kánonického práva Teologickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Je členom medzinárodnej spoločnosti pre štúdium liturgickej hudby *Universa laus* a *Jungmann Society*. Venuje sa tiež kompozícii liturgickej hudby a pastoračnej činnosti v spoločenstve *Magis*.

Úvod

Spev *Kyrie eleison* patrí k spevom ordinária a spolu s *Agnus Dei* má formu litánie. Otázka pôvodu tohto zvolania je prameňom mnohých diskusií medzi teológmi. S touto akklamáciou súvisia aj ďalšie otázky, napríklad: Prečo je táto aklamácia zaradená do slávenia Eucharistie, v ktorej Boží ľud nasleduje príkaz a príklad, ktorý dal Ježiš Kristus pri Poslednej večeri? Ved' ani evanjelium nenačňuje, že by Ježiš Kristus spomínané zvolanie použil pri jedle alebo že by dal pokyn na jeho používanie. Napokon toto zvolanie nenachádzame ani v prvotných prameňoch slávenia Eucharistie, akými sú napríklad *Apológia sv. Justína*, *Apoštolská tradícia*, *Testamentum Domini Nostri Jesu Christi* alebo *Didaché*.

Počiatky zvolania *Kyrie eleison* siahajú do predkresťanského obdobia. Početné opakovanie tohto zvolania v antike nebolo novým.¹ Formálne oslovenie *Kyrie eleison*, ktoré bolo adresované niektorému božstvu, má pohanské korene. V Perzii týmto zvolaním vítali nového kráľa. Titul *Kyrios* používali králi Agripa I. a Agripa II. Na západe sa tento titul vzťahoval na cisárov.²

Zvolania *Kyrie eleison* nachádzame aj v gréckom preklade Písma, najmä v Knihe žalmov, napr. Ž 6, 3; Ž 30, 10; Ž 55, 2; Ž 85, 3; Ž 40, 5.11 atď. *Kyrie eleison* je jedným z mála zvolaní, ktoré zvyčajne zostalo v gréckej podobe v liturgiách rôznych jazykov: v latinskej, sýrskej, koptskej, ako aj v prekladoch do moderných jazykov. Používanie gréckeho zvolania sa často pripisuje vplyvu východných liturgií, avšak korene jeho používania sa môžu nachádzať v gréckom preklade Starého zákona. Napokon, v prvých storočiach rozvoja liturgie v Ríme sa používala gréčtina.³ J. A. Jungmann tvrdí, že zvolanie *Kyrie eleison* zväčša zostávalo v pôvodnej nezmenenej podobe, ale predsa niekedy bývalo prekladané aj do iných jazykov alebo bolo rozširované či obmieňané.⁴

***Kyrie eleison* v kontexte kresťanskej bohoslužby**

V kontexte kresťanskej bohoslužby sa o zvolaní *Kyrie eleison* dozvedáme od pútničky Egerie, ktorá v rokoch 381 – 384 zaznamenala liturgickú prax vo Svätej zemi. Egeria spomína zvolanie *Kyrie eleison* v rámci opisu vešpier, ktoré sa konali asi dve hodiny pred západom slnka, približne v čase, keď sa začínali rozsvetovať lampy, podľa čoho sa tento obrad nazýval *lucernarium*. Táto modlitba prebiehala v chráme Anastasis, ktorý bol postavený nad jaskyňou s Kristovým hrobom a bol súčasťou veľkého chrámového komplexu Svätého hrobu. Počas

- 1 JUNGSMANN, Josef Andreas: *Missarum sollemnia. Eine gentische erklärung der Römischen messe*. Erster band. Wien : Herder, 1958, s. 430.
- 2 Porov. NADOLSKI, Bogusław: *Liturgika. Vol. IV. Eucharystia*. Poznań : Pallottinum, 2011, s. 177.
- 3 Porov. RAFFA, Vincenzo: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*. Roma : C.L.V. – Edizioni liturgiche, 2003, s. 281.
- 4 Porov. JUNGSMANN, cit. dielo, s. 431.

obradu *lucernaria* sa spievali žalmy a antifóny. Po príchode biskupa⁵ a po speve hymnov a antifón diakon prednášal modlitbu vo forme litánií, na ktorú vždy zbor chlapcov odpovedal zvolaním *Kyrie eleison*:

„Keď ich [hymny a antifóny] dospievajú ako obvykle, biskup vstane a stojí pred mrežou, čiže pred jaskyňou, a jeden z diakonov spomína všetkých po jednom, ako sa zvykne robievať. Keď diakon hovorí jednotlivé mená, množstvo chlapcov vždy odpovedá *Kyrie eleison* – čo u nás znamená Pane, zmiluj sa – a ich hlasy sa nekonečne rozliehajú.“⁶

Po tejto litániovej modlitbe nasledovala biskupova modlitba, modlitba všetkých prítomných aj katechumenov, po ktorej bolo biskupovo požehnanie s prepustením z chrámu.

Ďalšie svedectvo o používaní zvolania *Kyrie eleison* nachádzame v sýrskom prostredí. *Apoštolské konštitúcie* (cca 375 – 380) uvádzajú, že pri prepustení katechumenov po ohlasovaní evanjelia pri svätej omši diakon prednášal modlitby. Po každej modlitbe diakona odpovedal ľud, predovšetkým deti, zvolaním *Kyrie eleison*.⁷ Hoci poradie prosieb, ktoré prednášal diakon, bolo v jednotlivých prípadoch rozdielne, modlil sa za celú Cirkev, za klérus, za ľud, za panovníka, za chorých a cestujúcich, za dobrodincov chrámu, za chudobných a za pokoj atd.⁸ Spomínaná forma modlitby, ktorá je založená na prednese prosieb diakona a odpovedi ľudu a ktorú tiež nazývame *litánie*, sa v 5. storočí udomácnila aj na kresťanskom západe.

Do rímskej liturgie zaviedol litániovú formu modlitby pápež Gelasius I. (492 – 496). Hoci na konci prosieb v Gelasiových príhovoroch, *Deprecatio Gelasii*, bolo uvedené *Kyrie eleison*, odpoveď všetkých bola *Domine exaudi et miserere* (Pane, vyslyš a zmiluj sa). Príhovory sa nachádzali po liturgii slova, na mieste dnešných obnovených všeobecných príhovorov, modlitieb veriacich. Uvádzame kompletne znenie *Deprecatio Gelasii* v pôvodnej latinskej verzii i v slovenskom preklade:

5 V čase, keď bola Egeria v Jeruzaleme, bol biskupom Cyril Jeruzalemský, ktorý sa v roku 378 vrátil z vyhnanstva do Jeruzalema a zomrel v roku 386.

6 „Et at ubi perdicti fuerint iuxta consuetudinem, lebat se episcopus et stat ante cancellum, id est ante speluncam, et unus ex diaconibus facit commemorationem singulorum, sicut solet esse consuetudo. Et diacono dicente singulorum nomina semper pisinni plurimi stant respondentes semper: kyrie eleyson, quod dicimus nos: miserere Domine, quorum uoces infinitae sunt“ (EGERIA: *Pút do Svätej zeme. Itinerarium Egeriae*. Bratislava : Dobrá kniha – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2006, s. 124 – 125). Záverečné slová tejto citácie: „quorum uoces infinitae sunt“ naznačujú, že spev a volanie chlapcov bolo bez konca, teda litániová modlitba mala patričné trvanie.

7 Porov. Les constitutions apostoliques, VIII, 6, 9. In: *Sources chrétiennes*. Vol. 336. Ed. M. Metger. Paris : CERF, 1987, s. 155.

8 Porov. JUNGSMANN, cit. dielo, s. 431.

Deprecatio quam papa Gelasius pro universali Ecclesia constituit canendam esse.	<i>Príhovory, ktoré pápež Gelasius nariadil spievať za všeobecnú Cirkev.</i>
Dicamus omnes: Domine exaudi et miserere.	<i>Hovorme všetci: Pane, vyslyš a zmiluj sa.</i>
Patrem Unigeniti et Dei Filium Genitoris ingeni et Sanctum Deum Spiritum fidelibus animis invocamus – Kyrie eleison.	<i>Otca Jednorodeného a Božieho Syna nezrodeného Otca a Svätého Boha Duchu veriacimi dušami vzývame – Kyrie eleison.</i>
I. Pro immaculata Dei vivi ecclesia, per totum orbem constituta divinae bonitatis opulentiam deprecamur – Kyrie eleison.	<i>I. Za nepoškvrnenú Cirkev živého Boha ustanovenú po celom svete hojnosť Božej dobroty prosíme – Kyrie eleison.</i>
II. Pro sanctis Dei magni sacerdotibus et ministris sacri altaris cunctisque Deum verum colentibus populis Christum Dominum supplicamus – Kyrie eleison.	<i>II. Za svätých kňazov veľkého Boha a služobníkov posvätného oltára a za všetky národy, uctievané pravého Boha, Krista Pána ponížene prosíme – Kyrie eleison.</i>
III. Pro universis recte tractantibus verbum veritatis multiformem Verbi Dei sapientiam peculiariter obsecramus – Kyrie eleison.	<i>III. Za všetkých, ktorí so slovom pravdy správne zaobchádzajú, mnohotvárnú múdrosť Božieho Slova zvlášť úpenlivo vzývame – Kyrie eleison.</i>
IV. Pro his qui se mente et corpore propter caelorum regna castificant, et spiritalium labore desudant, largitorem spiritalium munerum obsecramus – Kyrie eleison.	<i>IV. Za tých, ktorí myslou i telom sa zasnávajú čistote pre kráľovstvo nebeské a v potu tváří pracujú na duchovnom poli, Darcu duchovných darov úpenlivo vzývame – Kyrie eleison.</i>
V. Pro religiosis principibus omnique militia eorum, qui iustitiam et rectum iudicium diligunt, Domini potentiam obsecramus – Kyrie eleison.	<i>V. Za nábožných vladárov a celé ich vojsko, ktorí milujú spravodlivosť a správny súd, moc Pánova úpenlivo vzývame – Kyrie eleison.</i>
VI. Pro iucunditate serenitatis et opportunitate pluviae atque aurarum vitalium blandimentis ac diversorum temporum prospero cursu rectorem mundi Dominum deprecamur – Kyrie eleison.	<i>VI. Za príjemné jasné počasie i za vhodné dažde, tiež za lahodné oživujúce vánky a za priaznivý priebeh rozdielnych [ročných] dôb správcu sveta Pána prosíme – Kyrie eleison.</i>
VII. Pro his quos prima christiani nominis initiavit agnitio, quos iam desiderium gratiae caelestis accendit, omnipotentis Dei misericordiam obsecramus – Kyrie eleison.	<i>VII. Za tých, ktorí sú poznačení prvým poznáním kresťanského mena, ktorých už zapalujú túžby po nebeskej milosti, milosrdenstvo všemohúceho Boha úpenlivo vzývame – Kyrie eleison.</i>
VIII. Pro his quos humanae infirmitatis fragilitas, et quos nequitiae spiritalis invidia, vel varius saeculi error involvit, Redemptoris nostri misericordiam imploramus – Kyrie eleison.	<i>VIII. Za tých, ktorých zvedla krehkosť ľudskej slabosti alebo závisť duchovnej zloby, alebo všelijaký blud sveta, milosrdenstvo Vykupiteľa nášho prosíme – Kyrie eleison.</i>

IX. Pro his, quos peregrinationis necessitar, aut iniquae potestatis oppressio vel hostilitatis vexat aerumna, Salvatorem Dominum supplicamus – Kyrie eleison.	IX. <i>Za tých, ktorí musia cestovať alebo ktorí sú utláčaní zločinnou vládou, alebo ktorých sužuje bieda nepriateľstva, Spasiteľa Pána ponížene prosíme – Kyrie eleison.</i>
X. Pro iudaica falsitate... aut haeretica pravitate deceptis vel gentilium superstitione perfusis veritatis Dominum deprecamur – Kyrie eleison.	X. <i>Za tých, ktorí sú oklamaní židovským klamom... alebo heretickou nepravosťou, alebo preniknutí pohanskou poverou, Pána pravdy prosíme – Kyrie eleison.</i>
XI. Pro operariis pietatis et his, qui necessitatibus laborantium fraterna caritate subveniunt, misericordiarum Dominum deprecamur – Kyrie eleison.	XI. <i>Za služobníkov [kresťanskej] lásky a za tých, ktorí s bratskou láskou pomáhajú núdzným, Pána milosrdenstva prosíme – Kyrie eleison.</i>
XII. Pro omnibus intransibus in haec sanctae domus Domini atria, qui religioso corde et supplicii devotione convenerunt, Dominum gloriae deprecamur – Kyrie eleison.	XII. <i>Za všetkých tých, ktorí vstupujú do siení tohto presväteho domu Pánovho, ktorí sa tu zišli s nábožným srdcom a v poníženej oddanosti, Pána slávy prosíme – Kyrie eleison.</i>
XIII. Pro emundatione animarum corporumque nostrorum, et omnium venia peccatorum clementissimum Dominum supplicamus – Kyrie eleison.	XIII. <i>Za očistenie našich duší i tiel a za odpustenie všetkých hriechov láskavého Pána ponížene prosíme – Kyrie eleison.</i>
XIV. Pro refrigerio fidelium animarum, praecipue sanctorum Domini sacerdotum, qui huic ecclesiae praefuerunt catholicae, Dominum spirituum et universae carnis iudicem deprecamur – Kyrie eleison.	XIV. <i>Za oblaženie verných duší, hlavne svätých kňazov Pánových, ktorí riadili túto katolícku Cirkev, Pána duchov a sudcu každého tela prosíme – Kyrie eleison.</i>
XV. Mortificatam vitii carnem et viventem fidei animam – praesta, Domine, praesta.	XV. <i>Telo odumreté náruživosťami a dušu žijúcu vierou – udeľ nám, Pane, udeľ.</i>
XVI. Castum timorem et veram dilectionem – praesta, Domine, praesta.	XVI. <i>Čistú bázeň a opravdivú lásku – udeľ nám, Pane, udeľ.</i>
XVII. Gratium vitae ordinem et probabilem exitum – praesta, Domine, praesta.	XVII. <i>Šťastný priebeh života a jeho dôstojné zakončenie – udeľ nám, Pane, udeľ.</i>
XVIII. Angelum pacis et solatia sanctorum – praesta, Domine, praesta.	XVIII. <i>Anjela pokoja a radosti svätých – udeľ nám, Pane, udeľ.</i>
Nosmetipsos et omnia nostra, quae orta quae aucta per Dominum ipso auctore suscipimus, ipso custode retinemus, ipsiusque misericordiae et arbitrio providentiae commendamus – Domine miserere.	<i>Seba samých a všetko naše, čo vzniklo i čo sa rozmnožilo skrze Pána, od neho ako Pôvodcu prijímame, pod jeho ochranou si uchováваме a jeho milosrdenstvu a rozhodnutiu jeho prozreteľnosti odporúčame – Pane, zmiluj sa.</i>

V šiestom storočí boli tieto príhovory zrušené. Vo *Veronskom sakramentári*⁹ z polovice 6. storočia¹⁰ už nenachádzame zmienky o týchto príhovoroch. V Miláne, v ambroziánskej liturgii sa však príhovory s finálnou odpoveďou *Kyrie eleison* používali na začiatku svätej omše,¹¹ teda na mieste dnešného *Kyrie eleison* v Rímskom obrade,¹² hoci toto použitie bolo viazané iba na pôstne nedele.

V Geláziovom antickom sakramentári sa *Kyrie eleison* spolu s litániami spomína počas svätení kňazov, diakonov a subdiakonov. Po vyhlásení kandidátov a po výzve k prípadným námietkam je uvedené, že po krátkej prestávke všetci zvolajú *Kyrie eleison* s litániami.¹³

Zvolanie *Kyrie eleison* sa definitívne udomácnilo v Rímskej liturgii v prvej polovici 6. storočia. Svedčí o tom 3. kánon Vaisonskej synody z roku 529, ktorý potvrdzuje používanie tohto zvolania pri svätej omši, ako aj pri ranných chválach a počas vešpier. Spomínaný 3. kánon Vaisonskej synody však neudáva presné miesto zvolania v omši.¹⁴

Približne v tom istom období, teda v prvej polovici 6. storočia, sv. Benedikt z Nursie (480 – 547) zostavil *Regulu* „ako svoj duchovný testament“,¹⁵ kde spomína použitie *Kyrie eleison* v kontexte modlitby nočných hodínok a počas jednotlivých hodínok dňa. Hoci v nočnej Vigílii sa *Kyrie eleison* spája s litániovými prosbami, počas jednotlivých hodínok dňa je *Kyrie eleison* autonómnym zvolaním, teda bez litániových prosieb:

- 9 *Sacramentarium Veronense*. Ed. Leo Cunibert Mohlberg – Leo Eizenhöfer – Petrus Siffrin. Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Series Maior. Fontes I. Roma, 19783. Tento manuskript je tiež známy pod menami *Codex Veronensis LXXXV* alebo *Sacramentarium Leonianum*.
- 10 Hoci manuskript *Sacramentarium Veronense* bol vytvorený medzi rokmi 600 – 625, jeho kompozícia je z rokov 561 – 574 (porov. FOLSOM, Casian: I libri liturgici romani. In: *Scientia liturgica*. Vol. I. Ed. A. J. Chupungco. Casale Monferrato : Piemme, 1998, s. 264).
- 11 Porov. CABIÉ, Robert: The Eucharist. In: *The Church at prayer. An Introduction to the Liturgy*. Vol. II. Ed. A. G. Martimort. Collegeville, Minnesota : The Liturgical Press, 1986, s. 72.
- 12 Porov. JUNGSMANN, cit. dielo, s. 432.
- 13 „Et post modicum interuallum mox incipiunt omnes Kyrie eleison cum laetania“ (*Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. Lat. 316 / Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56) (*Sacramentarium Gelasianum*). Ed. Petrus Siffrin – Leo Cunibert Mohlberg – Leo Eizenhöfer. Roma : Herder, 1960, Liber I, XX).
- 14 „Et quia tam in sede apostolica, quam etiam per totas Orientales atque Italiae provincias dulces et nimium salubres consuetudo est intromissa, ut Quirieleison frequentius cum grandi affectu et conpunctione dicatur, placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo et ad matutinos et ad missas et ad vesperam Deo propitio intromittatur“ (*Concilia aevi merovingici*. Ed. Friedrich Maasen. Hannover : Impensis bibliopolii Hahniani, 1893, s. 56 – 57, III).
- 15 *Regula sv. Benedikta*. Sampor : Mnísi z rehole svätého Benedikta, 2010, s. 10.

„...Po týchto troch čítaniach s rezponzóriami nech nasleduje ďalších šesť žalmov, ktoré sa spievajú s *Aleluja*. Po nich nasleduje naspamäť recitované čítanie z Apoštola a verš s litániovými prosbami čiže *Kyrie eleison*. A tak sa končia nočné Vigílie.“¹⁶

„Keď sa skončia tri žalmy [primi]¹⁷, prečíta sa jedno čítanie, verš, *Kyrie eleison* a zakončenie. Na Terciu, Sextu a Nonu sa modlitba slávi rovnakým spôsobom, teda verš, hymnus príslušnej hodinky, tri žalmy, čítanie a verš, *Kyrie eleison* a zakončenie... Kompletórium pozostáva z troch žalmov, ktoré sa odriekajú súvisle za sebou bez antifóny. Po nich nasleduje hymnus tejto hodinky, jedno čítanie, verš, *Kyrie eleison* a požehnaním sa zakončí.“¹⁸

O používaní *Kyrie eleison* vo svätej omši Rímskeho obradu sa zachovalo dôležité svedectvo od pápeža Gregora Veľkého (590 – 604), ktorý v roku 598 napísal list biskupovi Jánovi zo Syrakúz. V tomto liste pápež Gregor Veľký odpovedal na kritiku niektorých Sicíľčanov, ktorí ho obviňovali, že pri svojich liturgických inováciách nasledoval Grékov, ktorí v niektorých kolóniách dnešného južného Talianska praktizovali východné obrady a ktorých vplyvu sa Sicíľčania nepochybne obávali. Pápež v liste vysvetľoval rozdiely medzi používaním *Kyrie eleison* v Rímskej liturgii a medzi Grékmi:

„*Kyrie eleison* nehovoríme ako Gréci, lebo u Grékov ho vyslovujú všetci naraz, ale u nás ho najprv povedia klerici a potom naň odpovedá ľud; a tak často, ako sa hovorí, hovorí sa aj *Christe eleison*, ktoré sa u Grékov vôbec nehovorí. Pri každodenných omšiach však nehovoríme ako zvyčajne,¹⁹ ale hovoríme len *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, aby sme sa mohli ešte o niečo dlhšie zaoberať týmito prosebnými slovami.“²⁰

Na základe tohto textu sa teda možno domnievať, že zvyčajne po prednese príhovorov nasledovali zvolania *Kyrie eleison* a *Christe eleison* takým spôsobom,

16 Tamže, 9. kap., verše 9 – 11, s. 35.

17 Prvá denná hodinka, teda o 6.00 hod.

18 Tamže, 17. kap., verše 4 – 5, s. 40.

19 Tým sa chce zrejme povedať, že pri svätých omšiach vo všedný deň sa vynechávajú prosebné príhovory.

20 „*Kyrie eleison* autem nos neque diximus, neque dicimus sicut a Græcis dicitur, quia in Græcis simul omnes dicunt, apud nos autem a clericis dicitur, et a populo respondetur, et totidem vicibus etiam *Christe eleison* dicitur, quod apud Græcos nulla modo dicitur. In quotidianis autem missis aliqua quæ dici solent tacemus, tantummodo *Kyrie eleison* et *Christe eleison* dicimus, ut in his deprecationis vocibus paulo diutius occupemur“ (PL 77, 956 BC; MIGNE, Jacques Paul: *Patrologie cursus completus. Series latina*. Zv. 77. Paris, 1862, s. 956, BC; vlastný preklad).

že najprv ich predspieval jeden alebo viacero klerikov a ľud zvolanie zopakoval. Zo spomínaného listu pápeža Gregora Veľkého je tiež zrejmé, že tieto zvolania boli počas všedných dní prednášané aj bez príhovorov alebo nejakých iných textov.²¹ *Kyrie eleison* sa tak objavuje v liturgii Eucharistie ako autonómna formula, bez spojenia s prosebnými modlitbami.²² Táto skrátaná forma litánií sa napokon stala pravidlom.²³

Zatiaľčo z listu pápeža Gregora Veľkého je zjavné, že po predspievaní klerikov zvolanie opakoval aj ľud, v *Ordo Romanus Primus* zvolanie spievala iba *schola*. Tento prvý opis pápežskej omše zo 7. storočia tiež naznačuje, že počet opakovaní *Kyrie eleison* závisel od celebranta:

„Po skončení antifóny *schola* spieva ‘Kyrie eleison’. Potom akolyti položia svietniky na podlahu kostola, tri vpravo, tri vľavo a jeden doprostred v priestore medzi nimi. Vedúci scholy sleduje pápeža, aby mu pápež mohol naznačiť, kedy chce zmeniť počet litánií, a ukloní sa pápežovi.“²⁴

V 8. storočí litániové príhovory celkom zmizli. Zvolanie *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*, ktoré najprv predspievala *schola*, zopakovali veriaci dvakrát, čím sa formovali deväťnásobné zvolania. Počet opakovaní sa niekedy spájal so symbolikou troch osôb Najsvätejšej Trojice, hoci pôvodné používanie *Kyrios* sa vzťahovalo na zmŕtvychvstalého Pána.²⁵

21 Z listu pápeža Gregora Veľkého tiež nie je zrejmé, čo hovorili „ako zvyčajne“, či to boli príhovory alebo iné texty.

22 Výrazným predstaviteľom tvrdenia, že *Kyrie eleison* sa formovalo v liturgii Eucharistie ako autonómna modlitba, je Paul de Clerck, ktorý vo svojej štúdií uvádza viaceré dokumenty svedčiace o nezávislosti zvolania *Kyrie eleison* od litániových prosieb (porov. CLERCK, Paul de: *La „prière universelle“ dans les liturgies latines anciennes. Témoignages patristiques et textes liturgiques*. Münster : Aschendorff 1977). S týmto názorom sa identifikuje aj Vincenzo Raffa (porov. RAFFA, cit. dielo, s. 282). Rozdielny názor reprezentuje Bernard Botte, podľa ktorého niektoré aklamácie vychádzajú z prosebných litánií a až neskôr dosiahli autonómnou podobu (porov. BOTTE, Bernard – MOHRMANN, Christine: *L'ordinaire de la messe: texte critique, traduction et études*. In: *Etudes liturgiques* 2. Paris : Les Edition du Cerf, 1953, s. 63).

23 Porov. JOHNSON, Lawrence J.: *The Mystery of Faith. A Study of the Structural Elements of the Order of the Mass*. Washington : Federation of Diocesan Liturgical Commissions, 2011, s. 20.

24 „Scola vero, finite antiphona, inponit ‘Kyrie eleison’. Et continuo acoliti ponunt cereostata in pavimento ecclesiae, tres quidem in dexteram partem et tres in sinistram, unum vero in medio, in spatio quod est inter eos. Prior vero scolae custodit ad pontificem, ut ei annuat quando vult mutare numerum laetaniae et inclinat se pontifici“ (*Ordo Romanus Primus. Latin Text and Translation with Introduction and Notes*. Ed. Alan Griffiths. Norfolk : Joint Liturgical Studies (JLS) 73, 2012, č. 52, s. 40 – 41).

25 Porov. HARMON, Kathleen: *The ministry of music. Singing the Paschal Mystery*. Collegeville, Minnesota : Liturgical Press, 2004, s. 60 – 61; porov. NADOLSKI, cit. dielo, s. 178.

V období 9. – 16. storočia sa k spomínaným zvolaniam pridali početné trópy. Podľa počiatočného textu trópov dostali názvy omšové ordinária, napríklad *Missa cuntipotens genitor Deus* atď. O veľkej produkcii trópov v stredoveku svedčí aj monumentálne dielo *Analecta Hymnica Medii Aevi* vo svojom 47 zväzku. Tento prameň obsahuje až 165 tropovaných *Kyrie eleison*.²⁶

Od 13. storočia sa v spojení s touto akklamáciou rozvinuli mnohé polyfonické kompozície. Pôvodne sa do spevu *Kyrie eleison* nezapájal hlavný celebrant. Od 13. storočia však bolo nariadené, že predsedajúci kňaz sa musí modliť všetky omšové texty, aj tie, ktoré nespieval. Toto nariadenie sa týkalo aj aklamácie *Kyrie eleison*.²⁷

Kyrie eleison v Cantus Catholici (1655)

Hoci Tridentský koncil (1545 – 1564) zrušil všetky trópy, prvý slovenský tlačený spevník, *Cantus Catholici*²⁸ z roku 1655, ich naďalej bohato využíva. V predsluve a venovaní kancionála CC 1655 autor spomína tradíciu svätých Cyrila a Metoda. V súvislosti s týmito apoštolmi Slovanov je pripomenuté privilégium slávenia liturgie v reči ľudu. Zostavovateľ kancionála Benedikt Szöllösi na tomto mieste píše aj o speve jednotlivých častí ordinária, konkrétne o speve *Kyrie*, *Gloria* a *Credo*.²⁹ Zdá sa, že B. Szölösy sa na tomto mieste snaží zdôvodniť pomerne bohatú prítomnosť spevov ordinária v národnom jazyku. CC 1655 obsahuje 15 textov *Kyrie*, 5 textov *Gloria*, 9 textov *Credo* a 2 texty *Sanctus*. Všetky texty ordinária obsahujú trópy. Najväčšie množstvo spevov ordinária CC 1655 sa viaže ku *Kyrie*. Kancionál obsahuje *Kyrie* pre každé obdobie liturgického roka. Ide o týchto 15 *Kyrie*:

- 26 Porov. Tropi ad Kyrie. In: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. Vol. 47. *Tropi Graduales. Tropen des missale im Mittelalter. I. Tropen zum Ordinarium Missarum*. Ed. Clemens Blume – Henry Marriott Bannister. Leipzig : O. R. Reisland, 1905, s. 43 – 216. (Pozri: <<https://ia804502.us.archive.org/18/items/analectahymnica47drevuoft/analectahymnica47drevuoft.pdf>>. [cit. 17. 10. 2022].)
- 27 Porov. NADOLSKI, cit. dielo, s. 179.
- 28 *Cantus Catholici, pýsne katholjcke Latinské, y Slowenské: Nowé y Starodawné. Z-kterymi Krestiané w-Pannoňygi Na Wýročné Swatky, Slawnosti, pry Službe Boží, a w ginem obwzlasstnem času, z pobožnosti swé Krestianské vžýwagi*. Ed. Benedikt Szölösy. Levoča, 1655. Na identifikáciu kancionála *Cantus Catholici* budeme v tejto štúdii používať aj skratku CC 1655. Rok uvádzame preto, aby sme slovenský kancionál odlišili od maďarského *Cantus Catholici*, ktorý bol vydaný v roku 1651.
- 29 „Quod divino responso approbatum esse fertur, ut: Omnis spiritus laudaret Dominum. Hinc credibile est, gentem etiam Pannonam hoc privilegio olim usam fuisse; ut ex consuetudine adhuc nostris temporibus, in quibusdam Ecclesiis usitata patet, ubi Canonis pars, lingua vernacula ad altare peragebatur; In choro vero Kyrie, Gloria, Credo, in omnibus fere Pannonicis Ecclesiis defacto peragitur.“

Kyrie. Natale.

Hospodine, Studnice dobroty, Otče nerozený,
 Hospodine, Bože Wsemohúcy, Genjs nam das, z své mocy,
 Hospodine, Genjs Nebe, y Země, Stworil sám od sebe,
 Od tebe wsecko dobre pochází, } Smilúg se nad námi,
 Syna svého gednorodného, }
 Wllosti své žádáme od tebe.

Kyrie, gedbný, z Boha Otče rozený, Tebe z Pan-
 Kryle, přečisté Panny Synu **Q**UARE, Zdáma žáda
 Kryle, Nebešké Swětlé, také y Zemské: Genjs gfy pro bryš-
 ny Narozného, Swětu potřebného, Swatý pre-
 ný, Od Kraliwe mnohých, Od Prorokůw wěčných, Aby stá-
 ne, stúpil zwýšost, A trpělo bolešty, Na swem Tě.

E tuj roky

Kyrie. Nota ut supra fol. 21.

Kyrie, Fons bonitatis, Pate: ingenite; A quo bona cun-
 da procedunt, Eleyson.
 Kyrie, Qui patri Natum, Mundi pro crimine, ipsum,
 ut salvaret misisti, Eleyson.
 Kyrie, Qui sepriformis, dans dona Pnevmatis, A quo
 Caelum; & terra replentur, Eleyson.
 Christe, Unice Dxi Patis Genite. Quem de Virgine na-
 sciturum, mundo mizificó, Sancti pædicarunt Prophete, Eleyson.

Christe

Obr. 1: Pýsne O Preradosnem Syna Božjho Narozenji. Kyrie. Natale. Hospodine, Studnice dobroty (CC 1655, s. 21)

- Kyrie 1. *In adventu Domini*. Hospodine Otče žaducy, Bože náss wssemohúcy (s. 1),
- Kyrie 2. Hospodine, wssech wecy Pane (s. 2),
- Kyrie. Natale. Hospodine, Studnice dobroty (s. 21),
- Kyrie. Kyrie, Fons bonitatis (s. 22),
- Kyrie *Quadragesimale*. Hospodine Otče žadúcj, Bože Wssemohúcy (s. 83),
- Kyrie *Paschale*. Paňe mocný, Bože wečný (s. 119),
- Kyrie 2. Hospodine, Wečný Páne (s. 120),
- Kyrie, *de Ascensione Domini*. Hospodine wečný Otče (s. 147),
- Kyrie *de Spiritu Sancto*. Stworiteli Bože Dusse Swatý (s. 153),
- Kyrie³⁰ 2. O Nebeský Bože Otče wečný (s. 154),
- Kyrie. Hospodine Bože Wssemohúcy (s. 162),
- Kyrie *de Beata Virgine Maria*. Kyrie, Virginitatis, Amator inlyte (s. 180),
- Kyrie. Hospodine Wssemohúcy (s. 198),
- Kyrie 2. Kyrie Bože náss z Nebe (s. 199),
- Kyrie 3. Otče náss, Bože náss: Stworiteli mocný (s. 200).³¹

30 Na tomto mieste je v CC 1655 ortografická chyba.

31 Posledné tri spevy Kyrie sú určené na obdobie cez rok.

CC 1655 po prvýkrát v slovenskej verzii uvádza *Kyrie. Natale. Hospodine, Studnice dobroťj* a *Kyrie. Hospodine Bože Wssemohúcy*. Hoci *Kyrie* je typickým kristologickým spevom, text *Kyrie. Hospodine Bože Wssemohúcy* má trinitárny charakter a spev je určený na slávnosť Najsvätejšej Trojice.

Viaceré melódie *Kyrie* vychádzajú z melódií gregoriánskeho chorálu. Ide o nasledujúcich päť *Kyrie*:

Kyrie 1. In adventu Domini. Hospodine Otče žaducy, Bože náss wssemohúcy (s. 1),³²

Kyrie. Natale. Hospodine, Studnice dobroťj (s. 21),³³

Kyrie, de Ascensione Domini. Hospodine večný Otče (s. 147),³⁴

Kyrie de Spiritu Sancto. Stworiteli Bože Dusse Swatý (s. 153),³⁵

Kyrie. Hospodine Wssemohúcy (s. 198).³⁶

Kyrie eleison v súčasnej liturgii

Všeobecné smernice *Rímskeho misála* vo svojom 52. článku zdôrazňujú, že akklamáciou *Pane, zmiluj sa* veriace zhromaždenie volá k Pánovi s prosbou o jeho milosrdenstvo. Tretia formula úkonu kajúcnosti poskytuje aj možnosť využitia trópov:

„Po úkone kajúcnosti vždy nasleduje vzývanie Pána *Pane, zmiluj sa*, ak už nebolo v samotnom úkone kajúcnosti. Keďže je to spev, ktorým veriaci volajú k Pánovi a prosia ho o milosrdenstvo, spravidla ho spievajú všetci, čiže má na ňom účasť ľud i zbor alebo kantor.

Každé zvolanie sa opakuje spravidla dvakrát, nevyklučuje sa však väčší počet, podľa požiadavky rozličných jazykov, ako aj hudobného umenia alebo iných okolností. Keď sa vzývanie Pána spieva ako súčasť úkonu kajúcnosti, vsúva sa pred jednotlivé zvolania „tropus“.³⁷

32 Porov. *Kyrie „Cum iubilo“ (Graduale Triplex seu Graduale Romanum Pauli PP.VI cura recognitum & rhythmicis signis a Solesmensibus monachis ornatum neumis Laudunensibus (Cod.239) et Sangallensibus (Codicum San Gallensis 359 et Einsidlensis 121) nunc auctum*. Solesmis [Solesmes], 1979, *Kyriale, Ordinarium IX*, s. 741 – 742. Pre *Graduale Romanum* budeme používať skratku GR.

33 Porov. *Kyrie fons bonitatis* (GR, *Kyriale, Ordinarium II*, s. 715).

34 Porov. *Kyrie magnae Deus potentiae* (GR, *Kyriale, Ordinarium V*, s. 728).

35 Porov. *Kyrie Cunctipotens genitor Deus* (GR, *Kyriale, Ordinarium IV*, s. 725).

36 Porov. *Kyrie magnae Deus potentiae* (GR, *Kyriale, Ordinarium V*, s. 728).

37 Všeobecné smernice *Rímskeho misála*. In: *Rímsky misál* obnovený podľa rozhodnutia Druhého vatikánskeho koncilu, uvedený do platnosti pápežom Pavlom VI., schválený pápežom Jánom Pavlom II. Tretie typické vydanie. Konferencia biskupov Slovenska. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2021, čl. 52, s. 25.

Trópy sú súčasťou tretej formuly úkonu kajúcnosti. Rímsky misál udáva v rámci omšového poriadku jeden príklad tejto formuly úkonu kajúcnosti. Po úvodnej výzve kňaza a po krátkej chvíli ticha kňaz, diakon alebo iný posluhujúci³⁸ prednesie nasledujúce zvolania:

Kňaz: Ty si bol poslaný uzdraviť skrúšených srdcom: Pane, zmiluj sa. (Kýrie, eléison.)

Lud odpovie: Pane, zmiluj sa. (Kýrie, eléison.)

Kňaz: Ty si prišiel volať hriešnikov: Kriste, zmiluj sa. (Christe, eléison.)

Lud: Kriste, zmiluj sa. (Christe, eléison.)

Kňaz: Ty sedíš po pravici Otca, aby si nás zastával: Pane, zmiluj sa. (Kýrie, eléison.)

Lud: Pane, zmiluj sa. (Kýrie, eléison.)³⁹

Rímsky misál vo svojom Dodatku VI podáva ďalších dvadsaťdva formúl úkonu kajúcnosti s trópami pre všetky liturgické obdobia, ako aj na slávnosť Zjavenia Pána, na slávnosť Nanebovstúpenia Pána, na Turíce, na mariánske sviatky a trópy pri omšiach za zosnulých.⁴⁰

Záver

Hoci modlitby v Rímskom obrade sú adresované predovšetkým Bohu Otcovi, zvolanie *Kyrie eleison* je adresované druhej Božskej osobe, Ježišovi Kristovi, ktorého najvlastnejším prívlastkom je *Kyrios* – *Pán* v zmysle listu svätého apoštola Pavla Filipanom: „...aby každý jazyk vyznával: ‚Ježiš Kristus je Pán (Kyrios)!‘ na slávu Boha Otca“ (Flp 2, 11). Podobne aj svätý Peter vo svojej slávnostnej reči poukazuje na Ježiša, ktorý je Pánom: „Nech teda s istotou vie celý dom Izraela, že toho Ježiša, ktorého ste vy ukrižovali, Boh urobil aj Pánom, aj Mesiášom“ (Sk 2, 36).

V aklamácii *Kyrie eleison* možno rozpoznať jej dvojitú povahu: jedna sa týka oslavy a druhá kajúcej prosby.

Je legitímne položiť si otázku, či v zvolaní *Kyrie eleison* prevláda oslavný alebo kajúci charakter. V. Raffa hovorí, že ide o význam, ktorý najlepšie zodpovedá biblickému pôvodu celého textu a tiež jeho gramatickej stavbe. „V skutočnosti je to zvyčajne sloveso, ktoré dáva tematickú intonáciu celej vete. V našom

38 Iným posluhujúcim v tomto prípade môže byť aj spevák alebo zbor.

39 *Rímsky misál*, cit. dielo, s. 541.

40 Tamže, s. 1632 – 1637.

kontexte sa nezdá, že má farbu ovácií víťazovi, ktorý prichádza po víťazstve, ale pokornej prosby k veľkému milosrdnému Pánovi.⁴¹

Bibliografia

- BOTTE, Bernard – MOHRMANN, Christine: L'ordinaire de la messe: texte critique, traduction et études. In: *Etudes liturgiques* 2. Paris : Les Edition du Cerf, 1953.
- CABIÉ, Robert: The Eucharist. In: *The Church at prayer. An Introduction to the Liturgy*. Vol. II. Ed. A. G. Martimort. Collegeville, Minnesota : The Liturgical Press, 1986.
- CLERCK, Paul de: *La „prière universelle“ dans les liturgies latines anciennes. Témoignages patristiques et textes liturgiques*. Münster : Aschendorff, 1977.
- Concilia aevi merovingici*. Ed. Friedrich Maasen. Hannover : Impensis bibliopolii Hahniani, 1893.
- EGERIA: *Pút do Svätej zeme. Itinerarium Egeriae*. Bratislava : Dobrá kniha – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2006.
- FOLSOM, Casian: I libri liturgici romani. In: *Scientia liturgica*. Vol. I. Ed. A. J. Chupungco. Casale Monferrato : Piemme, 1998, s. 263 – 330.
- Graduale Triplex seu Graduale Romanum Pauli PP.VI cura recognitum & rhythmicis signis a Solesmensibus monachis ornatum neumis Laudunensibus (Cod.239) et Sangallensibus (Codicum San Gallensis 359 et Einsidlensis 121) nunc auctum*. Solesmis [Solesmes], 1979.
- HARMON, Kathleen: *The ministry of music. Singing the Paschal Mystery*. Collegeville, Minnesota : Liturgical Press, 2004.
- JOHNSON, Lawrence J.: *The Mystery of Faith. A Study of the Structural Elements of the Order of the Mass*. Washington : Federation of Diocesan Liturgical Commissions, 2011.
- JUNGMANN, Josef Andreas: *Missarum sollemnia. Eine gentische Erklärung der Römischen messe*. Erster band. Wien : Herder, 1958.
- Les constitutions apostoliques*. VIII. In: *Sources chrétiennes*. Vol. 336. Ed. M. Metzger. Paris : CERF, 1987.
- Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. Lat. 316 / Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56) (Sacramentarium Gelasianum). Ed. Petrus Siffrin – Leo Cunibert Mohlberg – Leo Eizenhöfer. Roma : Herder, 1960.
- MIGNE, Jacques Paul: *Patrologie cursus completus. Series latina*. Zv. 77. Paris, 1862.
- NADOLSKI, Bogusław: *Liturgika*. Vol. IV. *Eucharystia*. Poznań : Pallottinum, 2011.
- Ordo Romanus Primus. Latin Text and Translation with Introduction and Notes*. Ed. Alan Griffiths. Norfolk : Joint Liturgical Studies (JLS) 73, 2012.
- RAFFA, Vincenzo: *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*. Roma : C.L.V. – Edizioni liturgiche, 2003.
- Regula sv. Benedikta*. Sampor : Mnísi z rehole svätého Benedikta, 2010.
- Rímsky misál* obnovený podľa rozhodnutia Druhého vatikánskeho koncilu, uvedený do platnosti pápežom Pavlom VI., schválený pápežom Jánom Pavlom

41 „Tuttavia, come si è già detto, si tratta del significato più rispondente all'origine biblica e precristiana dell'intero testo e inoltre alla sua struttura grammaticale. Infatti solitamente è il verbo quello che conferisce l'intonazione tematica a tutta la frase. Nel nostro contesto non pare abbia il colore di un'ovazione a un trionfatore che arriva dopo la vittoria, ma di una umile supplica al grande Signore misericordioso“ (RAFFA, cit. dielo, s. 288 – 289; vlastný preklad textu).

II. Tretie typické vydanie. Konferencia biskupov Slovenska. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2021.

Sacramentarium Veronense. Ed. Leo Cunibert Mohlberg – Leo Eizenhöfer – Petrus Siffrin. *Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Series Maior. Fontes I.* Roma, 19783.

Tropi ad Kyrie. In: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. Vol. 47. *Tropi Graduales. Tropen des missale im Mittelalter. I. Tropen zum Ordinarium Missarum*. Ed. Clemens Blume – Henry Marriott Bannister. Leipzig : O. R. Reisland, 1905, s. 43 – 216.

9788089427994

9788097223076